

A kutatás eredményeit összefoglaló szabad, szöveges jelentés

2006. december 31-el a dunántúli szőlőhegyi közösségek (hegyközségek) négy szakaszra tervezett, történeti-néprajzi kutatásának második szakasza zárult le. A projekt futamideje eredetileg 2002-től 2005-ig tartott volna, de a 2004 végén váratlanul jelentkező egészségi problémáim miatt az utolsó évre (2005) halasztást kértem, ezért egy évvel később fejeződött be a ciklus. Az időbeli halasztás és a támogatás felfüggesztése ellenére a résztvevő kutatók közül többen (Borsy Judit, Dominkovits Péter, Hermann István, Polgár Tamás) 2005 folyamán is folytatták a munkát, sőt az év utolsó negyedében már magam is ismét bekapcsolódtam.

A program célkitűzései

A négy periódusra tervezett kutatás alapvető célja a dunántúli szőlőhegyi közösségek 17–19. századi történetének, s ezen keresztül a falusi és mezővárosi szőlőbirtokos lakosság termelő tevékenységének, életformájának, kapcsolatrendszerének és mentalitásának átfogó vizsgálata. A program megvalósítása érdekében a kutatásnak két fő irányt szabtuk: I. A szőlőhegyi közösségek életét egykor szabályozó írott források (főként hegytörvények, kisebb részben egyéb kapcsolódó iratok) 1. feltárása, 2. adatbázisba rendezése, 3. publikálása. A forrásfeltárást a Magyar Országos Levéltárban és a dunántúli területi levéltárakban párhuzamosan kívántuk sort keríteni. II. A kutatás ugyancsak fontos, az előbbinél mégis valamelyest kisebb súllyal latba eső célja a téma egyes részterületeinek feldolgozása a források elemzése alapján.

A program megvalósítása

I. 1. A jelen ciklus munkatervében vállalt programnak megfelelően a részben kiegészítő, részben elsődleges felderítő forrásfeltárás négy területen folyt: a.) Megyei levéltárakban: Győr, Sopron és Veszprém megyei önkormányzatok levéltáraiban a legfontosabbnak ítélt fondok átvizsgálását befejeztük (Dominkovits Péter, Hermann István, Égető Melinda). Részben személyi, részben anyagi okok miatt ugyanezeket a munkálatokat nem sikerült elvégezni Vas és Zala megyében. Ugyanakkor a munkatervnek megfelelően 2002-ben Polgár Tamás bevonásával kiterjesztettük a forrásfeltárást a Somogy megyei levéltárra, 2004-ben pedig Borsy Judit kezdte meg a Baranya megyei levéltári kutatást. b.) Egyházi levéltárakban: ugyanezekben a megyékben az eddig még nem, vagy csak részben kutatott egyházi levéltárak anyagát is sikerült sorra venni. A Győri Püspöki és Székeskáptalani Magán- (Gazdasági) Levéltárban (Perger Gyula), a Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltárban (Dominkovits Péter), a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár Gazdasági Levéltárában továbbá a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárában (Hermann István) történtek eredményes feltárások. c.) Célzott kutatást végeztünk a régióra vonatkozóan a MOL egyes családi levéltáraiban (Nádasdy, Zichy, Khuen-Héderváry, Rajky, Viczay családok) és bizonyos egyházi birtokosok (pl. jezsuita rend, pálos rend) anyagában (Égető Melinda, Dominkovits Péter). d.) Jelentős eredmény, hogy a határon túli levéltárakban őrzött hegytörvény anyag kutatásában is sikerült az első lépést megtenni. A tervnek megfelelően, a Fertő melléki borvidék anyagának nagy részét őrző Kismartoni Levéltárban Dominkovits Péter és Tilcsik György 2004-ben eredményes tájékoztató gyűjtéseket végzett. A levéltárakon kívül néhány könyvtárból, múzeumi adattárból (Pápai Városi Könyvtár, pápai múzeum, keszthelyi múzeum, székesfehérvári múzeum, Néprajzi Múzeum) és magángyűjteményből is értékes szövegyanyag került gyűjteményünkbe.

A források jelentős mennyiségi gyarapodásán túlmenően a forrásfeltárás fontos eredményének tartjuk, hogy: a) Dominkovits Péter kutatásai nyomán szép számban kerültek elő Sopron város levéltárából a soproni szőlőhegyek irányítási rendszerének igen korai (16. és 17. századi) dokumentumai. Bár projektünk a falusi és mezővárosi szőlőhegyek forrásait

helyezte a kutatás középpontjába, ez az anyag mégis különösen becsesnek számít, mivel a magyar városok kora újkori bortermelését szabályozó statútumok között ezek az eddig ismert legkorábbi darabok. b.) Fontos eredmény, hogy Polgár Tamás nemcsak megkezdte (2002), hanem a meghosszabbodott ciklus lehetőségeit kihasználva, szívós munkával a ciklus folyamán be is fejezte a Somogy Megyei Levéltárban őrzött családi fondok átvizsgálását. A feltárt források feldolgozása még folyamatban van. c.) Jelentős előrelépés, hogy Baranya megyéből, ahonnan kutatásaink megkezdése előtt egyetlen egy feudáliskori hegytörvényt sem ismertünk, ma a teljes és töredékes szövegek együttes száma tíz felett van. Ezen kívül számos további szőlőhegygel kapcsolatban biztos utalások kerültek elő az egykori hegytörvény-használatra. Mivel itt a feltárás csak 2004 végén kezdődött, minden reményünk megvan arra, hogy a munka tervezett harmadik szakaszában még jelentős eredmények fognak születni.

I. 2. A felsorolt archívumokban és gyűjteményekben végzett kutatások eredményeként mintegy 2400 oldalnyi dokumentum került az MTA Néprajzi Kutatóintézetébe. Ebből 2200 oldal írott források fény- vagy mikrofilm másolata, 200 db pedig CD-re másolt kép és térkép. A forrásfeltárás során érdeklődésünk középpontjában továbbra is a hegytörvény szövegek álltak, de mint azt a jelen ciklus munkatervében már jeleztük, a célzott gyűjtőmunkát (és a kiadást) kiterjesztettük egy további forrástípusra, mégpedig a szőlőhegyek létrehozására kötött kontraktusokra, vagy feladó-, azaz a szőlőtelepítést engedélyező levelekre is. Ennek megfelelően a 2200 oldalnyi fénymásolat 45 %-a hegytörvény és szőlőtelepítési kontraktus. Ezek az előző ciklusban létrehozott és a forrásgyűjtemény kiemelt adatbázisát képező *Hegytörvény Archívum*ba kerültek. Az anyag többi része a szőlőhegyi közösségek életével és működésével foglalkozó egyéb forrásszöveg (felvallások, adásvételi- és bérleti szerződések, hegyjegyzőkönyvek, peres anyagok részletei), melyeket egyelőre külön kezelünk. A bekerült anyag számítógépre vitele és a szövegűsítés ellenőrzése folyamatosan történt, de még nem fejeződött be. Az anyagi és személyi feltételek korlátai miatt természetesen előnyben részesültek azok a dokumentumok, amelyeket a ciklus folyamán kötetekben jelentettünk meg (Győr, Sopron és Veszprém megyei anyag), illetve publikációra készítettünk elő (Somogy megyei források).

I. 3. A ciklus folyamán sikerült megjelentetni a feltárt források közzétételére még 2001-ben elindított könyvsorozatunk (*Szőlőhegyek történetének forrásai.*) 2., 3. és 4. kötetét. A második kötet a tervnek megfelelően 2002-ben jelent meg és az utóbbi 110 évben napvilágot látott 15–19. századi hegytörvény közlések Égető Melinda által összegyűjtött kollekciónak (55 szöveg) tartalmazza faksimile formában. A 2004-ben megjelent, 38 szöveget tartalmazó harmadik kötet (Égető Melinda és Dominkovits Péter gondozásában) az előzetes tervektől eltérően nem három történelmi vármegye anyagát öleli fel, csupán kettőét (Győr és Sopron megye). Az újonnan feltárt gazdag veszprémi anyagról ugyanis kiderült hogy szétfeszítené a forráskiadvány kereteit, ezért ez a sorozat 4. köteteként (Égető Melinda, Dominkovits Péter és Hermann István gondozásában 2005-ben) jelent meg (52 szöveg). A sorozat 5. kötetének szánt Somogy megyei források előkészítés alatt vannak. A számítógépbe írás részben megtörtént, hátra van még a szövegpontosítás és bizonyos kiegészítő gyűjtések elvégzése. A kötet jelenleg kb. 50%-os készülségben van. 2007. év végére szeretnénk nyomdakész állapotba hozni (Égető Melinda, Polgár Tamás). (A forráskiadványok pontos bibliográfiai adatait lásd a közlemények jegyzékében.)

II. A tervezett témakörökben végzett kutatások

Hegytörvény és önkormányzat dunántúli szőlőhegyeken c. témakörben

1. Polgár Tamás az újkori megyei közigazgatás szabályalkotó tevékenységének a szőlőhegyi közösségekre gyakorolt hatását és hatékonyságát vizsgálta Somogy megyében. Eddigi

eredményeiről konferencia előadásban számolt be. (*A szőlőhegyi statútumok használata, szerepe Somogy megyében a 19. század első felében.* Megjelenés alatt.)

2. Bariska István Kőszeg szabad királyi városnak a szőlőműveléssel és borkiméréssel kapcsolatos koraújkori szabályalkotó tevékenységét vizsgálta. *Szőlőhegyi és kimérési szabályozás 1649-ből* címmel 1 íves dolgozata készült el. Kézirat.
3. Égető Melinda Győr és Sopron vármegye 16–19. századi hegytörvényeinek adatbázisán vizsgálta a régió szőlőhegyeinek igazgatási rendjét és típusait. Elemzése középpontjába az eddig kevésbé ismert uradalmi szabályozás módját és menetét helyezte. Az elkészült dolgozat (*A Győr és Sopron megyei artikulások jelentősége a hegytörvény-kutatásban*) a *Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Győr és Sopron vármegyéből (1551–1843)* c. kötet bevezető tanulmányaként (15–32. p.) jelent meg. (A kötet pontos bibliográfiai adatait lásd a közlemények jegyzékében.)
4. Égető Melinda a szabályalkotásnak és a szabálykövetésnek a hatóság és a közösség közötti erőterben megnyilvánuló dinamikáját vizsgálta Veszprém megyei szőlőhegyek vonatkozásában, a 18–19. század fordulóján. A tapolcafői esettanulmány megfogalmazása folyamatban van. Várható terjedelme 1,5 szerzői ív lesz.
5. Égető Melinda összehasonlításokat végzett az észak-magyarországi, dunántúli és alföldi szőlőhegyek irányítási rendje között. Következtetéseiről először konferencia-előadásban számolt be, mely később kötetben is megjelent. (*A szőlőhegyek igazgatási formái és az autonómia kérdése a 17–19. században.* Pontos bibliográfiai adatait lásd a közlemények jegyzékében.)

Benczik Gyula és Söptei Imre végül nem vettek részt a projektben (lásd a résztvevő kutatók felsorolásánál) ezért a munkatervben szereplő vizsgálatokat sem végezték el.

Társadalmi rétegződés és bortermelés a szőlőhegyi közösségekben c. témakörben

1. Dominkovits Péter befejezte a szőlőbirtoklásnak a különböző társadalmi rétegek vagyoni tagozódására gyakorolt hatásának vizsgálatát Nemesvis és Káptalanvis példáján. Eredményeit 1,5 szerzői íves esettanulmányban foglalta össze. (*17. századi szőlőtermelő közösségek Sopron vármegyében. Káptalanvis és Nemesvis példája.* Kézirat.)
2. Dominkovits Péter az artikulások és instrukciók helyét és szerepét vizsgálta a kora újkori Sopron szabad királyi város szőlőművelésével és borkereskedelmével kapcsolatos forrásai között. Elemzésének eredményét konferencia-előadásban foglalta össze (*A kora újkori Sopron sz. kir. város szőlőműveléssel kapcsolatos forrásai és az artikulások, instrukciók.* Az előadás anyaga jelentős kiegészítések után megjelenés alatt (2 ív).

A szőlőhegy, mint a paraszti gazdaság komplex üzemegysége a 17–19. században c. témakörben

A témakörön belül Égető Melinda két új részkérdést vizsgált. a.) A szőlőművelés és borkészítés vonatkozásában: a korábbi kutatás feltételezéseinek megfelelően a dunántúli hegytörvények valóban tartalmazták-e az egykorú szőlőművelés és borkészítés kötelezően követendő módját és menetét? Ha nem, akkor a termelés mely kérdéseit szabályozták? A hegytörvények elemzése segítségével lehetséges-e egy-egy táj szőlő- és borkultúrájának a korábbi kutatás által recens adatok visszavetítésével nyert tradicionális képének korrigálása? b.) A dunántúli szőlőhegyek úri és paraszti szőlőiben működő vincelléreknek szőlőbirtokos közösségekben elfoglalt helye és a szőlőhegyeken folyó művelés színvonalának alakításában játszott szerepe. A szakértelem és a társadalmi presztízs ellentmondásos viszonya. c.) Újabb anyaggal bővítette a szőlőhegyi gyümölcsstermesztéssel és állattartással összefüggő kérdésekben korábban végzett, és résztanulmányokban már megfogalmazott következtetéseit.

A fenti vizsgálatok eredményei a kutatás eddigi elméleti és módszertani tanulságait összegző kismonográfiában jelentek meg (2003). Lásd alább.

Tanulmánykötet

Égető Melinda a hegytörvények körében korábban végzett vizsgálataiból és szövegelemzéseiből egy kisebb kötetre való válogatást készített elő megjelenésre. A szövegek nyomdai előkészítése a ciklus folyamán részben már megtörtént.

A kutatás elméleti és módszertani eredményei

Égető Melinda 2003-ban a feltárt források történeti-néprajzi szempontú tartalmi és módszertani elemzésének lehetőségeit bemutató önálló kötetet jelentetett meg. (*Vagyon szép szőlőhegyünk ... Történeti néprajzi elemzések közép- és nyugat-dunántúli magyar nyelvű hegytörvények körében (1629–1846)*). (Pontos bibliográfiai adatait lásd a közlemények jegyzékében.) A mű első fejezete foglalja össze a hegytörvények forrásértékével, az interpretációs lehetőségekkel, a táji és időbeli típusokkal, a tematikával és az elemzés alapelveivel kapcsolatban már letisztult elméleti és módszertani eredményeket. A 2–5. fejezetekben 4 résztema (szőlőművelési és borkészítési technológia, vincellérek szerepe, gyümölcsstermesztés, állattartás) elemzésén keresztül mutatta be e forrástípus néprajzi, gazdaság- és társadalomtörténeti szempontú feldolgozásának lehetőségeit. Mivel a könyv könnyen hozzáférhető, a szakmai zárójelentés elkészítéséhez mellékelt instrukciónak megfelelően, ez utóbbiak részletezésétől e helyen eltekintek.

Referenciák

1. Előadások konferenciákon

A projekt futamideje alatt Égető Melinda 3 konferencián 1-1, Dominkovits Péter és Polgár Tamás 1 konferencián 1-1 előadásban számoltak be:

- Első magyar borász-történész konferencia. 2003. január 25. ELTE Jogi Kar, Budapest.
- Autonóm közösségek a magyar történelemben. 2003. május 22–23. Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza.
- Gazdaság-, társadalom- és egyháztörténeti források néprajzi értelmezésének lehetőségei. 2006. február 23–24. MTA Néprajzi Kutatóintézet.

2. Recenziók

2002 és 2006 között szakfolyóiratokban, önálló cikkek formájában 5 recenzió jelent meg:

A Szőlőhegyek történetének forrásai c. sorozat 1. és 2. kötetéről együttesen:

Acta Papensia IV. évf. (2004) 1–2. szám 100–103.

Ethnographia 2003. 177–178. p.

A Szőlőhegyek történetének forrásai c. sorozat 1., 2. és 3. kötetéről együttesen:

Levéltári Szemle 2005/1. 67–70.

Soproni Szemle, 2005. 1. sz. 85–89.

Jogtörténeti Szemle 2005. 2. sz. 101–102.

A *Vagyon szép szőlőhegyünk ...* c. kötetéről:

Az *Ethnographia* c. szakfolyóiratnak még meg nem jelent 2006-os évfolyamában sajtó alatt.

3. Citációk:

A megjelent cikkekre és könyvekre a 2002 és 2006 közötti időszakból 20-nál több hivatkozásról van tudomásunk.

A kutatás további irányai:

A most lezárult ciklus, mint arról a beszámoló elején már szó volt, az egész Dunántúlt felölelő kutatás második szakasza volt. Mivel az induláskor (1997) kidolgozott koncepció fő vonásaiban helyesnek bizonyult, az erre alapozott kutatási módszer pedig eredményesnek, ezért kisebb korrekciókkal a továbbiakban is ebben az irányban kívánjuk folytatni a munkát. Forrásfeltárás: a Baranya megyei anyaggyűjtés folytatása mellett Tolna és Fejér megyére szeretnénk kiterjeszteni a kutatást. Forráskiadás: sorozatunk 5. köteteként már 2008-ban nyomdába kerülnének a Somogy megyei források. 6. kötetként kívánjuk sajtó alá rendezni a Vas megyei hegytörvények impozáns kollekcióját, melynek összegyűjtése már az első ciklusban megtörtént. Megjelenését 2010-re tervezzük. A feltételek kedvező fordulata esetén megtörténnek a Zala megyei anyagban szükséges pótgűjtések, s akkor a harmadik ciklus végére a sorozat 7. kötetként ez az anyag is napvilágot láthat. A megkezdett témakörökben folytatódnak az elemzések és témafeldolgozások, melyek az új források ismeretében új szempontokkal lesznek bővíthetők.

Égető Melinda
témavezető